

JORGE LUIS BORGES
Dantevari Denemeler / Shakespeare'in Belleği

İletişim Yayınları, Modern Klasikler, 1999-2011 (5 baskı)

© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş.

Nueve Ensayos Dantescos (1982) / La Memoria de Shakespeare (1983)

© 1995, María Kodama

Bu kitabın yayın hakları The Wylie Agency (UK) Ltd. aracılığıyla alınmıştır.

© Önsöz: 2013, James Woodall, new introduction

The Man in the Mirror of the Book. A Life of Jorge Luis Borges

Önsözün hakları Aitken Alexander Associates'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 580 • İletişim Klasikleri 70

ISBN-13: 978-975-05-1451-7

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

DIZI YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge

YAYINA HAZIRLAYANLAR Bahar Siber, Osman Yener, Emrah Serdan

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Hieronymus Bosch, "Last Judgement" (Bruges)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Dürdane Abdal

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JORGE LUIS BORGES

Dantevari Denemeler

Shakespeare'in Belleği

Nueve Ensayos Dantescos
La Memoria de Shakespeare

İSPANYOLCADAN ÇEVİREN
Peral Bayaz Charum

JAMES WOODALL'UN ÖNSÖZÜYLE

JORGE FRANCISCO ISIDORO LUIS BORGES 24 Ağustos 1899'da bütün malvarlığını kaybetmiş, İngiliz asıllı bir ailenin ilk çocuğu olarak Buenos Aires'te doğdu. Babasının edebiyata olan düşkünlüğü, Borges'in çocukluğundan itibaren edebiyata yönelmesine sebep oldu. Küçük yaşta İngilizceyi öğrendi. 1914'te babasının göz ameliyatı sebebiyle ailesiyle yurtdışına çıktı ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, savaş yıllarını yurtdışında geçirmek zorunda kaldı. Cenevre'de Calvin Koleji'ne devam eden Borges burada Almanca, Fransızca ve Latince öğrendi. Bu dönemde sembolizmden etkilendi. 1921'de Buenos Aires'e geri dönen Borges iki yıl sonra ilk kitabını yayımladı. 1931'den itibaren Arjantin'in en önemli edebiyat dergisi *Sur*'da düzenli olarak yazmaya başladı. Babasının ölümünden sonra 1937'de geçimini sağlayabilmek için bir halk kütüphanesinde çalışmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında iktidardaki Juan Perón'a muhalif duruşu sebebiyle kütüphanedeki işinden uzaklaştırıldı. 1946-1955 yılları arasında para kazanmak için ders vermeye ve yazmaya ağırlık verdi. Düzyazıyla şiiri birleştiren kendine özgü yazım tarzında çok sayıda eser verdi. Juan Perón devrildiğinde Buenos Aires Kütüphanesi'ne müdür oldu. Borges, 1955'te aileden gelen kalıtsal rahatsızlığından dolayı görme yetisini tümüyle kaybetti. Yapıtlarının yazımını annesi, sekreterleri ve arkadaşları devraldığı için uzun metinlerden ziyade kısa öykü ve şiire yöneldi. 1961'de Samuel Beckett'le paylaştığı Formentor Edebiyat Ödülü, Avrupa'da ün kazanmasını sağladı. Şiir, kısa öykü ve denemelerden oluşan eserleri dünya çapında yayımlandı. Borges fantastik öğeleri ağır basan kendine özgü tarzıyla, 20. yüzyılın önemli edebiyatçılarından etkilendi. 14 Haziran 1986'da hayatını kaybetti. İletişim Yayınları tarafından yayımlanan kitapları: *Ficciones* (1998), *Alef* (1998), *Brodie Raporu* (1999), *Alçaklığın Evrensel Tarihi* (1999), *Kum Kitabı* (1999), *Yedi Gece* (1999), *Dantevari Denemeler / Shakespeare'in Belleği* (1999), *Sonsuz Gül* (2002), *Evaristo Carriego* (2002), *Öteli Soruşturmalar* (2005), *Şifre* (2009), *Yaratan* (2011), *Atlas* (2012).

İÇİNDEKİLER

KRONOLOJİ	7
ÖNSÖZ / JAMES WOODALL	29
<i>Dantevari Denemeler (1982)</i>	43
ÖNSÖZ	45
DÖRDÜNCÜ KANTONUN SOYLU ŞATOSU	53
UGOLINO'NUN YAPAY SORUNALI	61
ODYSSEUS'UN SON YOLCULUĞU	67
MERHAMETLİ CELLAT	73
DANTE VE BİLİCİ ANGLOSAKSONLAR	77
ARAF, I, 13	85
SİMURG VE KARTAL	87
DÜŞTE BULUŞMA	93
BEATRICE'NİN SON TEBESSÜMÜ	99
<i>Shakespeare'in Belleği</i>	105
YIRMI BEŞ AĞUSTOS, 1983	107
MAVİ KAPLANLAR	115
PARACELSUS'UN GÜLÜ	129
SHAKESPEARE'İN BELLEĞİ	135

KRONOLOJİ

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1896		<p>– İstanbul'da Ermeni milliyetçiler Osmanlı Bankası'na saldırdı. Yetkililer şiddetle karşılık verdi ve üç bin Ermeni öldürüldü.</p> <p>– H. G. Wells, <i>Dr. Moreau'nun Adası</i>.</p>
1897		<p>– Macaristan'da Yahudi gazeteci Theodor Herzl, Dreyfus Olayı'yla bağlantılı Anti-semitizm'den rahatsız olarak Basel'de ilk Siyonist Kongresi'ni topladı.</p> <p>– Bram Stoker, <i>Dracula</i>; H. G. Wells, <i>Görünmez Adam</i>; Joseph Conrad, <i>Narcissus'un Zencisi</i>.</p> <p>– Paul Gauguin, <i>Nereden Geliyoruz? Neyiz? Nereye Gidiyoruz?</i>; Henri Rousseau, <i>Uyuyan Çingene</i>. Monet hayatının sonuna kadar devam ettireceği <i>Nilüferler</i> serisini resmetmeye başladı.</p>

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1898		<ul style="list-style-type: none"> – İspanya-Amerika Savaşı. Küba, bağımsızlığını ilan etti; Birleşik Devletler Porto Riko, Guam ve Filipinler'i ele geçirdi. – Romancı Émile Zola, Genelkurmay Başkanı ve yüksek rütbeli subayları Dreyfus Olayı'ndaki yaklaşımından ötürü kınayan "J'Accuse...!" ("Suçluyorum...!") başlıklı yazısını kaleme aldı. İftirayla suçlanan Zola, İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı. – Henry James, <i>Yürek Burgusu</i>; H. G. Wells, <i>Dünyalar Savaşı</i>.
1899	Jorge Luis Borges 24 Ağustos'ta Buenos Aires, Arjantin'de dünyaya geldi. Babası Jorge Guillermo Borges Haslam bir albayın oğluydu ve eğitilmiş bir aileden geliyordu. Annesi Leonor Acevedo Suárez, <i>criollo</i> kökenli bir Uruguaylı ailenin kızıydı.	
1899-1914	Borges on bir yaşına kadar evde eğitim almış, babaannesi İngiliz olduğundan evde sürekli konuşulan dili öğrenmiş, on iki yaşında Shakespeare'i İngilizce okuyabilecek seviyeye gelmiştir.	
1900		<ul style="list-style-type: none"> – İtalya'da Kral I. Umberto suikaste uğradı. Max Planck, Kuantum Teorisi'ni geliştirdi. Sigmung Freud, <i>Düşlerin Yorumu</i>'nu yazdı. – Frank Baum, <i>Oz Büyücüsü</i>; Joseph Conrad, <i>Lord Jim</i>.
1901		<ul style="list-style-type: none"> – Birleşik Devletler Başkanı William McKinley suikaste uğradı, Theodore Roosevelt başkan oldu. Kraliçe Victoria hayatını kaybetti. – Thomas Mann, <i>Buddenbrooklar</i>.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1902		– II. Boer Savaşı sona erdi. – Joseph Conrad, <i>Karanlığın Yüreği</i> ; Arthur Conan Doyle, <i>Baskerville Tazısı</i> .
1903		– Birleşik Devletler, Panama'nın Kolombiya'dan bağımsızlığını ilan etmesini sağladı. Wright Kardeşler, tek kanatlı ve buhar motorlu havadan ağır uçan ilk pervaneli uçuşu gerçekleştirdi. – Jack London, <i>Uçurum İnsanları</i> .
1904		– New York metrosu hizmete girdi. İngiltere-Fransa Dostluk Antlaşması imzalandı. – Joseph Conrad, <i>Nostramo</i> .
1905		“ <i>Kanlı Pazar</i> ”: Rusya'da ayaklanmalar Kışlık Saray'a ulaştı; isyanlar şiddetle bastırıldı, iki yüz ila bin arasında devrimci öldürüldü. Albert Einstein, izafiyet teorisini geliştirdi. Aralarında Henri Matisse'in de bulunduğu Fovist sanatçılar, Paris'te Salon d'Automne'da ilk kez sergi düzenlediler.
1906		– Roosevelt'in başarısız imla devrimi gerçekleşti. Büyük San Francisco depremi oldu, sonrasında yangınlar dört gün boyunca sürdü. Finlandiya, kadınlara oy hakkı tanyan ilk ülke oldu. – Upton Sinclair, <i>Chicago Mezbahaları</i> .
1907		– İlk elektrikli çamaşır makinesi icat edildi. Pablo Picasso, kübizmi başlattı. – Joseph Conrad, <i>Gizli Ajan</i> .

ÖNSÖZ

Bir doğu ülkesinde bir kütüphane ve bu kütüphanede yüzyıllarca önce çizilmiş bir resim düşleyelim. Resmi belki de bir Arap yapmış, bize Binbir Gece Masalları'nın tüm öykülerinin bu resimde anlatıldığını söylüyorlar; belki de kitap Çin yapımı ve biliyoruz ki yüzlerce, binlerce kahramanı olan bir roman. Bir sürü figürler arasından bir tanesi (ters çevrilmiş koniyi andıran bir ağaç, demirden bir duvar üzerindeki kızıl renkli camiler) dikkatimizi çekiyor ve bu figürden bir başkasına geçiyoruz. Gün batmak üzere, ışıklar yorgun; gravürlere daha bir daldıkça anlıyoruz ki yeryüzünde olan her şey var bu gravürlerde. Geçmiş ve bugün olanlar, gelecekte var olacaklar, yeryüzünde şimdiye dek var olmuş ne varsa, bundan sonra neler var olacaksa, hepsi bu dingin dolangaçta bizi bekliyor... Büyüleyici bir yapıt düşledim, öyle bir resim ki aynı zamanda küçük bir evren; Dante'nin şiiri işte böyle evrensel bir resim. Ancak inanıyorum ki bu şiiri içtenlikle okuyabilsek (ama bize böyle bir mutluluk hakkı tanınmıyor), ilk dikkatimizi çeken şey ne evrenselliği, ne de olağanüstü güzelliği ya da yüceliği olacaktır. Sanırım bunlardan çok önce şiirin daha az sıkıcı, çok daha ta-

dına doyum olmayan niteliklerini ayırmasız; belki ilk dikka-
timizi çeken Dante'nin İngiliz yorumcularının işaret ettikleri
özelliği olur: çeşitli ve ayrıntılı özel anlatımlar yaratmak. Dan-
te bir insanla bir yılan birbirlerine sarıldıklarında insanın yıla-
nana yılanın da insana dönüştüğünü söylemekle yetinmiyor; bu
karşılıklı başkalaşımı yalımların kağıdı yutmasıyla karşılaştı-
rıyor. Bunu yaparken de, ak karaya dönüşürken önce esmer-
leştğini söylemeden edemiyor (Cehennem, XXV, 64). Yedinci
dairenin karanlığında lanetlenmiş ruhların ona bakarken göz-
lerini kırıştırdıklarını söylüyor ama bununla yetinmiyor, on-
ları yeni ay ışığında birbirlerini görmeye çalışan insanlara, iğ-
neye iplik geçirmeye çalışan yaşlı terziye benzetiyor (Cehen-
nem, XV, 19). Evrenin tabanında suyun donmuş olduğunu söy-
lemekle kalmıyor; suyun sudan çok cama benzediğini de ekli-
yor (Cehennem, XXXII, 24)... Macaulay, Cray'le yaptığı tar-
tışmada Milton'un "basit yüceliğinin", "görkemli yuvarlak söz-
lerinin" onu Dante'nin ufak ayrıntılarından daha az duygulan-
dığını söylerken bu tür karşılaştırmaları düşünüyor olmalı.
Daha sonra Ruskin (Modern Painters, IV, XIV), Milton'un sisli
görüntülerini kınamış, Dante'nin cehennemini tasarladığı sıkıcı
topografyayı onaylamıştır. Tüm eleştirmenler ozanların abar-
tıya başvurduklarını kabul ediyorlar: Petrarca ya da Gongora
için bütün kadınların saçları altın, tüm sular billur gibi berrak.
Düşünmeden oluşturulan bu basmakalıp simgeler abecesi bü-
yük bir umursamazlıkla, kusurlu gözlemlere dayanılarak ge-
liştirilmiş izlenimi veriyor ve sözcüklerin değerini çarpıtıyor.
Dante böyle bir yanlış kendine yasaklamış; onun kitabında sa-
vunamayacağı tek bir sözcük yok.

Yukarıda işaret ettiğim şaşmazlık bir sözbilim hilesi değil, şi-
irdeki her olayın ne denli dürüstlük, ne denli bir bütünlük içinde
düşlendiğini gösteriyor. Aynı değerlendirme psikolojik nitelikler
için de geçerli, hepsi de hayranlık uyandırıcı ama aynı zamanda
son derece gösterişten uzak. Şiir baştan aşağı böyle ayrıntılardan

örülmüş, burada bazılarından söz edeceğim. Cehenneme gönderilen ruhlar ağlarlar ve Tanrı'ya küfür ederler, ama Kharon'un kayığına bindiklerinde korkuları isteğe, dayanılmaz bir kaygıya dönüşür (Cehennem, III, 124). Dante Vergilius'un hiçbir zaman cennete gidemeyeceğini kendi ağzından duyar; hemen ona ustam ve efendim diye hitap eder, bu sözleri belki de Vergilius'un itiraflarının ona duyduğu sevgiyi azaltmadığını ya da Vergilius'un çaresizliği karşısında onu daha da çok sevdiğini göstermek için söylemiştir (Cehennem, IV, 39). İkinci dairenin karanlıklarında Dante, Paolo ve Francesca'nın aşklarının kökenini öğrenmek ister, Francesca birbirlerini başından beri sevdiklerini ama bunun ayrımında olmadıklarını, soli eravamo e senza alcun sospetto, aşklarını, bir rastlantı eseri, bir yerde okuduklarından öğrendiklerini söyler. Vergilius sonsuz kutsallığı ancak usçulukla kavrayacaklarına inanan kendini beğenmişlere karşı çıkar, ardından başını eğer ve susar, çünkü kendisi de o zavallılardan biridir. Arafın dik yamacında Mantovalı Sordello Vergilius'un gölgesine nereli olduğunu sorar; Vergilius Mantova deyince Sordello sözünü yarıda keser ve Vergilius'a sarılır (Araf, VI, 58). Çağdaş romanda ansal süreçleri gösterişli bir biçimde uzun uzadıya işleme eğilimi görülür; Dante de ise bu tür süreçleri yalnızca bir niyet ya da bir devim arasına sıkıştırmakla yetiniyor.

Paul Claudel can çekişme ardından bizi bekleyen görünümle-
rin büyük bir olasılıkla cehennem dokuz dairesi, Arafın kat-
ları ya da birbiri içine geçmiş yedi gök olmayacağını söylüyor.
Ölümün topografyasını, skolastik felsefenin ve şiirinin gerektir-
diği düzene göre tasarlamış olan Dante kuşkusuz Claudel'in bu
görüşünü paylaşırdı:

Dante'nin evreni Ptolemaeus gökbilimi ile Hristiyan dinbi-
limindeki evren betimlemelerinden esinlenmiştir. Yerküre ol-
duğu yerde durur; kuzey yarıkürenin (insanların yaşamına
izin verilen yer) merkezinde Sion Dağı vardır, bu dağın dok-
san derece doğusunda bir nehir ölür, Ganj Nehri; dağın dok-

san derece batısında bir nehir doğar, Ebro Nehri. Güney yarıküre toprakla değil, suyla kaplıdır, bu yarıküre insanlara yasaklanmıştır; merkezinde Sion Dağı'nın karşıtı olan bir dağ vardır: Araf Dağı. Birbirinden eşit uzaklıkta olan iki nehir ve iki dağ bir haç işareti oluşturur. Sion Dağı'nın altında, ama dağın tabanından çok daha geniş, yerkürenin merkezine doğru uzanan, baş aşağı çevrilmiş koni biçiminde bir çukur vardır: Cehennem bir antik tiyatronun basamaklarını andıran küçülen dairelere bölünmüştür. Daireler dokuz tanedir, görüntüleri korkunç bir harabeyi ansızır; ilk beş daire Üst Cehennem, geri kalan dördü ise Aşağı Cehennem'dir. Aşağı Cehennem demir surlarla çevrilmiş, kırmızı camileri olan bir kenttir, içinde gömütler, kuyular, uçurumlar, bataklıklar, kumluklar vardır; "dünyayı delen solucan", baş şeytan Lucifer, baş aşağı edilmiş koninin ucundadır. Lethe'nin sularının açtığı bir yarık Cehennem'in dibi ile Arafın tabanını birbirine bağlar. Araf Dağı bir adadır ve bir kapısı vardır; yamaçlarındaki basamaklardan her biri ölümcül bir günahı simgeler; Yeryüzü Cenneti dağın tepesinde yer alır. Dünyanın çevresinde iç içe geçmiş dokuz gök vardır; bunlardan ilk yedisi gezegenler göğüdür (Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn); sekizinci gök dönmeyen, yerinde duran yıldızların göğüdür; İlk Devindirici olarak da anılan dokuzuncu gök ise billur gibi saydam bir göktür. Bu son katı Tanrı'nın sevgili kullarının çevresinde Kutsal Güllü oluşturdukları, bir noktada Tanrı'nın da içinde bir yerlerde bulunduğu göksel kat (Arşîâlâ) çevreler. Gül'ün yaprakları da dokuz olmalı... Genel hatlarıyla Dante'nin dünyası böyle tasarlanmıştır. Okurun da dikkatini çekmiştir, bu dünya 1, 3 ve dairenin büyüleyici etkisi altında tasarlanmış bir dünya. Timaeus'da, * Dante'nin adını ettiği kitapta (Convivio, III, 5;

(*) Timaeus: Platon'un aynı adı taşıyan yapıtında Sokrates'le söyleştirdiği kahraman. Platon doğayla ve evrenin yaratılmasıyla ilgili kendi düşüncelerini bu kitapta söyler – ç.n.

Cennet, IV, 49), Demiurgos* ya da Yaratıcı en yetkin devinin döngü, en kusursuz cismin ise yuvar olduğu kanısındadır; Platon'un Demiurgos'u, Xenophanes** ve Parmenides*** de Dante'nin gezdiği üç dünyanın coğrafyasını belirleyen bu inancı paylaşırlar.

Dönen dokuz gök, sulardan oluşan ve ortasında bir dağ bulunan güney yarıküre bilindiği gibi artık geçerliliği kalmamış bir kozmoğrafyaya aittir; kimileri Dante'nin şiirinin doğaüstü ekonomisinin de eskimiş olduğunu düşünüyorlar . Bu yorumculara göre Cehennem'in dokuz dairesi en az Ptolemaeus'un dokuz göğü kadar kadük ve savunulmaz, Araf ise en az Dante'nin ona yer olarak seçtiği dağ kadar gerçeküstü. Bu eleştiriler farklı açılardan çürütülebilir: Öncelikle Dante'nin amacı öteki dünyanın gerçek ve inanılır topografyasını saptamak değildi. Kendisi de bunu açıkça belirtiyordu, Latince olarak kaleme aldığı ünlü Can Grande'ye yazdığı mektuplarda Komedyanın ana konusunun ruhların ölümden sonraki durumu olduğunu ve insanların doğruları ve yanlışlarıyla ne tür cezalara ya da ödüllere layık görüldüklerini taşlamalı bir deyişle anlatmayı amaçladığını söylüyor. Oğlu Iacapo di Dante daha sonra babasının bu düşüncesini geliştiriyor ve Komedyaya üzerine yazdığı bir yorumun öndeğinde bu yapıtta yazarın renkli taşlamalarla insanlığın üç farklı durumunu gözler önüne sermeyi amaçladığını söylüyor. Iacapo di Dante'ye göre Komedyanın yaratıcısı ilk bölümde kötülüğü ele alıyor, buna Cehennem adını veriyor. İkinci bölümde kötülükten erdemliliğe geçişi işliyor ve bu bölüme Araf adını veriyor. Üçüncü bölümde ise kusursuz insanları ele alıyor ve "erdemlerin ve mutlulukların –ki her ikisi de iyiliği algılayabilmek

(*) Demiurgos: Platon felsefesinde evreni düzenleyen tanrı – ç.n.

(**) Xenophanes: Yaklaşık M.Ö. 426-355 yılları arasında Atina'da yaşamış felsefeci ve tarihçi. Sokrates'in öğrencisi – ç.n.

(***) Parmenides: M.Ö. 5. yüzyılda yaşayan Yunan felsefecisi. Platon Parmenides'i felsefenin kurucusu olarak tanımlar – ç.n.

için gerekli nitelikler– ne denli yüce olduklarını göstermek için” bu bölüme de Cennet adını veriyor. Komedyanın ilk başlardaki diğer yorumcuları da benzer yorumlar getiriyorlar. Örneğin Iacapo della Lana şöyle bir açıklama getiriyor: “Ozan insan yaşamında üç durum saptıyor, kötülerin yaşamı, tövbecarların yaşamı ve iyilerin yaşamı, bu saptamalara göre kitabını da üç bölüme ayırıyor: Cehennem, Araf ve Cennet.”

Bu görüşleri doğrulayan bir diğer tanık da XIV. yüzyıl sonlarında Komedyaya üzerine notlar kaleme alan Francesco da Buti. Dante'nin mektubundaki sözleri yineliyor ve şöyle diyor: “Bu şiirin öznesi harfi harfine bedenlerinden ayrılmış ruhlar, onların durumu ve insanın özgür istenciyle hak ettiği ödüller ya da cezalar.”

Hugo, Ce qui dit la bouche d'ombre'da Cehennem'de Kabil'e Abil olarak görünen hayaletle Neron'un Agripina olarak tanıdığı hayaletin aynı hayalet olduklarını yazıyor.

Eskimiş, değerini kaybetmiş gibi suçlamalardan çok daha ağır bir suçlama ise şiiri acımasızlıkla suçlamak. Nietzsche Crepusculo de los Idolos'unda (1888) şaşırtıcı bir işlemeyle Dante'yi “gömütleri şiirleştiren sırtlan” diye tanımlayarak acımasızlık fikrini geçerli kılmıştı. Bu tanımlama görüldüğü gibi yaratıcı olmaktan çok etkileyici; ününü, abartılı ününü, düşüncesizce ve şiddet kullanarak bilinen bir yargıyı yeniden formüle etmeye borçlu. Bu yargıyı çürütmek için seçilebilecek en doğru yol neden böyle bir yargıya varıldığını araştırmak.

Dante'nin katılık ve acımasızlıkla suçlanmasına açıklık getirecek bir başka neden daha var. Bu da teknik bir neden. Evreni simgeleyen tümtanrı, aynı anda tüm yaratıkların her biri ve onların yazgısı olan Tanrı kavramı gerçeğe uygulandığında belki sapkınlık ya da yanlışlık olarak görülebilir, ama bu bütünlük ozan ve yapıtına uygulandığında tartışma götürmez bir doğrudur. Ozan sanal dünyasındaki tüm insanlar, tüm soluklar ve tüm ayrıntılardır. Hiç de kolay olmayan görevlerinden biri

de bu yüceliği, bu Tanrı gibi her yerde hazır ve nazır olma durumunu örtbas etmek ve gizlemektir. Şiirin doğası gereği utku ve yitme dağıtımında son kararı veren Yargıç'ın kendi olduğunu okuyucularına hissettirmemek, Dante için olağanüstü çetin bir sınavdı. Bu amaçla kendini de Komedya'nın kahramanları arasına katmıştı, ama gösterdiği tepkilerin bazı ayrıklıklar dışında –Filippo Argenti ya da Yahuda örneklerinde olduğu gibi– kutsal kararlarla örtüşmemesine özen göstermiştı.

J. L. B.

DÖRDÜNCÜ KANTONUN SOYLU ŞATOSU

Az çok korku uyandıran yerlerin veya nesnelerin betimlenmesine yarayan Sakson ya da İskoç kökenli bazı sıfatlar (*erie, uncanny, weird*) İngilizcede kullanılmaya XIX. yüzyıl başlarında ya da XVIII. yüzyıl sonlarında başlar. Bu tür sıfatlar görüntüye romantik bir hava vermek için kullanılırlar. Almancada tam karşılığı *unheimlich* sözcüğüdür; İspanyolcada ise bu anlama en yakın sözcük herhalde *siniestro* (tekin olmayan) olmalı. *Uncanniness*'in bu çok özel anlamını kafaya taktığım sıralarda şunları yazmışım: “William Beckford’un *Vathek*'inin (1782) son sayfalarında tanıştığımız Ateş Kalesi yazın tarihinin gerçekten korku veren ilk cehennemidir. Yazında tanıdığımız cehennemler arasında en bilge olanı, *Komedyanın acılar dolu kırallığı* ise korkunç bir yer değildir, korkunç olaylara sahne olan bir yerdir. Bu ayrımı yapmak çok önemli.”

Stevenson (*A Chapter on Dreams*) çocukluk düşlerinde tiksiniç bir kahverengi tonundan kurtulamadığından söz ediyor. Chesterton (*The Man who was Thursday*, VI) batının sınırlarında ağaca benzemeyen bir ağaç, hem ağaç hem

değil, doğunun sınırlarında ise salt mimarisi bile kötülüğü çağrıştırmaya yeterli olan bir kule düşüyor. Poe *Şişedeki Elyazması*'nda hem teknenin, hem de gemicinin gövdesinin büyüdüğü bir güney denizinden söz eder; Melville *Moby Dick*'te sayfalarca balinanın dehşet verici beyazlığını anlatır... Örnekleri çoğaltarak boşuna zaman harcıyorum; sanırım Dante'nin Cehennemi zindan kavramını yüceltiyor,¹ Beckford'un cehenneminin ise kabus tünelleri oluşturduğunu söylemek yeterli olur sanırım.

Geçenlerde bir gece, Constitución Caddesi'nin kaldırımlarında yürürken birden *Komedy*'nin başlarında *uncanniness*'e cuk oturan sakin ve sessiz bir dehşet sahnesi olduğunu anımsadım. Metni bir kez daha gözden geçirmem bu geç hatırlanan anının doğruluğunu kanıtladı. *Cehennem*'in IV. Kantosundan söz ediyorum, kitaptaki kantoların en ünlülerinden biri.

Cennet'in son sayfalarına yaklaştıkça *Komedy*'nin pek çok şey olduğu söylenebilir, hatta her şey olduğu; ama ilk sayfalarında özellikle Dante'nin düşüdür *Komedy*, Dante'nin kendisi de bu düşün öznesi. İlk sayfada Dante bize karanlık ormana nasıl geldiğini bilmediğini söylüyor, *tant'era pino di sonno a quel punto*, (*Oraya nasıl girdiğimi bilemeyeceğim, öyle uykum gelmişti ki*) burada *sonno* (*uykum*) günahkâr ruhun şaşkınlığını anlatan bir metafordur ama aynı zamanda üstü kapalı olarak düş görme eyleminin tam kestirilemeyen başlangıcını belirtiyor. Daha sonra Dante yolunu kesen dişi kurdun birçok kişiyi hüzne boğduğunu yazıyor. Guido Vitali'ye göre bu sözleri yalnızca hayvani gördüğü için söylemiyor, biliyor böyle olduğunu; düşte gördüklerimizi nasıl biliriz, işte Dante de öyle biliyor. Ormanda tanımadığı birisi beliriyor, Dante onu belli belirsiz görebiliyor ancak, uzun

1 *Carcere cieco*, karanlık zindan diyor Vergilius Cehennemden söz ederken (*Araf*, XXII, 103); (*Cehennem*, X, 58-59).

süredir suskun olduğunu biliyor ama, bu da bir başka düşsel bilgelik. Momigliano bu olguyu şiirsel nedenlere bağlıyor ve mantıksal bir nedeni olmadığını altını çiziyor. Sonra Dante ve Vergilius fantastik gezilerine başlarlar. Uçurumun ilk dairesine girince Vergilius'un yüzü sapsarı kesilir. Dante ozanın yüzünün korkudan sarardığını düşünür. Vergilius duygulanmasının nedeninin acıma olduğunu, kendinin de cezalandırılardan biri olduğunu söyler (*e di questi cotai son io medesmo*). Dante Vergilius'un sözlerinin üzerinde uyandırdığı dehşeti belli etmemek için, ya da merhamet duygularını göstermek için, birbiri ardından saygı sözleri sıralar: *Dimmi, maestro mio, dimmi, signore (Ustam, efendim söyle bana)*. İç çekmeler, acı dolu sessiz iç çekmeler, havayı titretir; Vergilius Hıristiyanlıktan önce ölenlerin Cehennemine geldiklerini anlatır. Dört uzun gölge Vergilius'u selamlar; yüzlerinde ne hüznün vardır ne de mutluluk; bunlar Homeros, Horatius, Ovidius ve Lucanus'dur. Homeros'un sağ elinde epik şiirin önde gelen ustası olduğunu simgeleyen bir kılıç vardır. Ünlü ruhlar Dante'yi kendilerinden biriymiş gibi onurlandırır ve ebedi ikametgâhlarına götürürler. Burası yedi kat yüksek duvarlarla (felsefenin yedi bölümü ya da üç düşünsel ve dört törel erdem), içi su dolu derin bir çukurla (dünya malı ya da iyi konuşma sanatı) çevrili bir şatodur. Su dolu çukuru sanki kuru toprakmışçasına rahatça geçerler. Şatoda yaşayanlar yetkin kimselerdir; çok az konuşurlar ve konuştukları zaman da seslerini yükseltmezler, bakışları ağırbaşlı ve durgundur. Şatonun bahçesinde yeşili gizemli bir çimenlik vardır; Dante yüksek bir yerden aşağıda klasik çağ ve Tevrat'ta adı geçen önemli kişilerle bazı Müslümanlar görür (*Averois, che'l gran comento feo*). Aralarında birinin öyle bir özelliği vardır ki onu unutulmaz kılar (*Cesare armato, con li occhi grifagni*) (...bir de silahı alev alev gözleri Ceasar'ı tanıdım içlerinde) bir başkası yücel-

ten bir yalnızlık içindedir (*e solo, in parte, vidi'l Saladino*) (... tek başına bir kenarda duran Salahaddin'i gördüm.), hepsi de umutsuz bir istek içinde yaşarlar: Acı çekmezler ama Tanrı tarafında dışlandıklarının bilincindedirler. Kanto etkileyici olmaktan çok bilgilendirmek için sıralanmış bir özel isimler kataloğuyla son bulur.

İbrahim Baba (*Luka*, 16, 22) olarak da anılan Babalar Limbo'su kavramı ile vaftiz olmadan ölen çocukların ruhları için kullanılan Limbo kavramı, aslında Tanrıbilimde sık kullanılan kavramlar, erdemli çoktanrıcuları böyle bir yerde ya da yerlerde konuk etmek ise, Francesco Torraca'ya göre, Dante'nin icadı. Ozan kargaşa içinde yaşanan çağların korkunçluğunu azaltmak için kurtuluşu Roma tarihinde aramış. Klasik zamanları onurlandırmak istemiş ama –yorum Guido Vitali'nin– bu konuyu fazla üstelemenin öğretisel amaçlarına ters düştüğünü anlayamamıştı. Dante inanca karşı gelerek kahramanlarını kurtaramazdı; onları gökteki Tanrı'nın kontrolünden ve bakışlarından uzak, olumsuz bir Cehennemde düşünmüştü ve gizemli sonları için acı duymuştu. Yıllar sonra imgeleminde Jüpiter göğünü canlandırırken bu sorun yeniden karşısına çıkacaktı. Boccaccio Dante'nin *Cehennem*'in VII. ve VIII. kantolarını kaleme aldığı sıralarda sürgüne gönderilince yazılarına uzun bir ara vermiş olabileceğine değiniyor. Bu olgu doğru olabilir, *Io, seguendo ch'assai prima* dizesinde zaten böyle bir dokundurma var, ancak şato kantosu ve onu izleyen kantolar arasında bu olgunun neden olabileceği başkalaşmaların ötesinde başkalaşmalar olduğu da su götürmez bir gerçek. Dante V. Kantoda Francesca di Rimini'yi ölümsüzmüş gibi konuşturuyor, bu hileyi daha önce düşünmüş olsaydı bir önceki kantoda Aristoteles'in, Herakleitos'un, Orfeus'un ağızına kimbilir ne sözcükler yakıştırırdı. Suskunluğu, bilerek veya bilmeyerek, dehşeti çoğaltıyor ve yarattığı sahneye daha

bir uygun düşüyor. Benedetto Croce şöyle bir not düşmüş: “Soylular şatosunda, büyükler ve bilgeler arasında coşkulu şiirselliğin yerini yalın bilgilendirme alıyor. Hayranlık, saygı, melankoli gibi duygular yalnızca hissettiriliyor, açıkça dile getirilmiyor” (*La poesia di Dante*, 1920). Kimi yorumcular ortaçağ yapımı şato ile klasik çağda yaşamış konukları arasında bir çelişki olduğuna değinirler. Bu karışıklık veya yanlışlığı o çağ resimlerinde sık rastlanan bir özellik ama hiç kuşkusuz sahenin düşşel tadını daha da artırıyor.

Dante IV. Kantoyu yazarken bir dizi durumlar tezgahlamak zorunda kalmış olmalı, karşılaştığı zorlukların kimileri dinle ilgili. Sadık bir *Aeneis* okuru olarak ölüleri Elysium’da ya da neşeli kırların bir tür ortaçağ çeşitlemesi olan yeşilliklerde düşlüyor. *In luogo aperto, luminoso e alto (...açıklık aydınlık, yüksek bir yerde...)* dizesinde *largior hic campos aether (...Karşıdaki yemyeşil çayırd...)* Aieneias’ın arkadaşlarını gördüğü tepeye hatırlatma yapıyor sanki. Dante inaklara ters düşmemek için soylular şatosunu Cehennem’e yerleştirmek zorunda kalmış olmalı. Mario Rossi kantonun içsel uyuşmazlığını, kimi çelişkilerin kökenini biçimselle şiirsel, cenneti sezinlemekle ürkütücü yargı arasındaki bu çekişmede buluyor. Dante kantonun bir dizesinde iç çekmelerin sonsuz havayı titrettiğini, başka bir dizede yüzlerde ne mutluluk ne de hüznün olmadığını söylüyor. Bu dizeleri yazdığı sırada ozanın imgelem yetisi henüz tam olgunluğa erişmemiş. Şatonun ve oradaki konukların, ya da tutsakların, dehşet verici görüntülerini ozanın bu görece beceriksizliğine borçluyuz. Bu dingin uzamda mummyalar müzesini andıran bir hüznün var: Silahlarını kuşanmış avare Caesare; babasının yanında sonsuza kadar oturan Lavinia; bugünün, dünün ve tüm diğer günlerin aynı olduğu bilinci, yarımın da dünün ve bugünün aynı olacağı inancı... Dante *Araf*’ın bir pasajında *Cehennem*’de oldukları için şiir yazmaları yasak-

lanan ozan ruhların sonsuzluğu biraz olsun doldurmak için aralarında yazın üzerine tartışıklarını söylüyor.²

Şatoyu dehşet verici kılan teknik nedenlerin, yani sözel nedenlerin hangileri olduğunu saptadıktan sonra şimdi de özel nedenlere değinelim. Bir Tanrıbilimciye sorulacak ol- sa şatonun ürkütücü olmasına neden olarak Tanrı'nın ora- da hazır ve nazır olmamasını gösterecektir. Belki de dünyevi utkuların boş olduğunu anlatan şu üçlükle aynı görüşte ol- duğunu itiraf eder:

*Non e il mondan romore altro ch'un fiato
Di vento, ch'or vien quinci e or vien quindi
E muta nome perché muta lato*

[Dünyada ün denilen, tıpkı bir esinti,
bir o yandan eser, bir bu yandan gelir,
yönü değıştikçe adı da değışir]

Ben bir başka özel neden ileri sürmek istiyorum. *Komedya*'nın bu bölümünde Homeros, Horatius, Oridius ve Lu- canus Dante'nin bir yansıması, çünkü ozan kendisinin de, hem davranışları hem de gücü açısından, bu yüce kişiler- den geri kalmadığının bilincinde. Dante hem kendi gözün- de hem de büyük bir olasılıkla başkalarının gözünde onla- rın dengi: ünlü bir ozan. Dante'yi meclislerine kabul eden- ler saygın gölgeler:

*Ch'e si mi fecer della loro schiera
Si ch'io fui sesto tra cotanto senno*

[beni daha da onurlandırdılar
çünkü aralarına çağırdılar,
bilgeler topluluğunun altıncısı kıldılar]

2 Dante *Komedya*'nın ilk kantolarında Gioberto'nun bütün şiir için dediği gibi: “kendi yarattığı öykünün tanığı olmaktan biraz daha öteye gitmiştir” (*Prima- tor morale e civile degli italiani*, 1840).